

1. Ускладнені складні речення із сурядним та підрядним зв'язками

Ці структури найбільш поширені серед речень з різними типами зв'язку. Вони багатомірні. Сурядний зв'язок утворює відкриті ряди предикативних одиниць з єднальними та розділовими відношеннями, а також закриті ряди з протиставними чи детермінованими відношеннями взаємозалежності між предикативними частинами.

Підрядний зв'язок реалізується в поєднанні з сурядним як супідрядний чи послідовний, утворюючи різноманітні структури, в яких переважаючою основою для ускладнення виступає або сурядність, або підрядність. К. Ф. Шульжук називає такі речення "полізв'язковими", виділяючи два типи: 1) речення з складносурядною структурною основою; 2) речення з складно-підрядною структурною основою.

Наприклад:

1) **речення із складносурядною структурною основою:** *Голос у неї зривається, і дівчина відвертається, щоб не бачили, як течуть сльози по її обличчю* (О. Полторацький); *А в душу зорі дивляться мені, і слухає Земля, як серце б'ється...* (В. Василяшко); *Погортайте сторінки сивих віків, і ви почуєте голоси творців, імена яких так розгубила історія, що вже навряд чи знайдемо багатьох сіячів, чия поетична нива, ставши народною, квітує й сьогодні на нашій землі* (М. Стельмах); *Краса села вхопила моє серце, - і сам я вже не той, що був учора...* (С. Пушик);

2) **речення зі складнопідрядною структурною основою:** *Настала пора мінливого сонця і мінливої води, коли, прокидаючись, блакитнаво задихала земля, коли над нею у лісах і яругах святими німбами засвітився ліщиновий пилок, а в небі обізвалися журавлині сурми* (М. Стельмах); *В гущавині, що заплела круті дніпровські схили, не вгаваючи, співають, заливаючись солов'ячим щебетом, солов'ї, і пісні запізнілих молодих веслярів лунуть знизу від ріки, котяться над дніпровими плесами* (І. Цюпа); *Хай буде так, як, мабуть, не буває, і хай вам тихо музика звучить* (Т. Севернюк); *І в тому одчайдушному розгоні затам собі і стверди це життя, Що слово – з музики, з її гірких агоній, І мати слова – скрипка. Це затам* (І. Драч).

Отже, це речення з різними комбінаціями синтаксичних зв'язків і синтаксичних відношень. Проте, на нашу думку, важливо простежити і реалізацію в ускладнених реченнях цього типу відкритих і закритих рядів сурядних предикативних частин, що впливають на кількісний вияв і довжину структури складної синтаксичної конструкції.

За характером зовнішнього і внутрішнього рівня членування виділяються такі різновиди цих конструкцій: 1) речення з сурядним зв'язком відкритої структури та підрядністю; 2) речення з сурядним зв'язком закритої структури та підрядністю.

1). **Речення із сурядністю відкритої структури та підрядністю:**

а) речення із сурядною структурною основою: *Кожен по-своєму відштовхує од себе недобрі крижини минулого, і рідко хто, навіть через довгі роки, признається, що колись і в нього було багато гніву, а мало великодушності* (М. Стельмах); *У моїй батьківщині вечірні тумани*

заступають хороводи русалок **і** зорі так близько над землею, **що** можна чути їхню мову (Ірина Вільде); **І** все міняється, **і** світу стає опорою поет, **чию** любов несамовиту не вбив ні безум, ні багнет (Т. Севернюк);

б) речення з підрядною структурною основою: **Як** почне, бувало, Василько читати „Катерину” або „Тополю”, серце німіє **і** сльози набігають на очі (І. Цюпа); Пізньої осені, **коли** золоте листя дружно летіло на лісові просіки **і** ще тепле сонце примушувало сяяти все навколо, на цих лісових просіках з непокритою головою походжав Олександр Петрович Довженко (А. Сафронів); Колисав мою колиску звук підгірської трембіти, **що** від неї зорі меркнуть **і** росою плачуть квіти (Б.Лепкий).

2). Речення із сурядністю закритої структури та підрядністю:

а) речення із сурядною структурною основою: В людини велике завжди колишеться з дрібним, **і** думки її схожі на свіжий нав'яний обмолот, **де** разом лежать зерно й полова (М. Стельмах); Думаю про вчителя, **і** вчувається мені (та чи мені одному!) ніжна мелодія „Пісні про вчительку”, **яку** створили П.Майборода та А.Малишко (М. Сингаївський); Ні, любий, я тобі не дорікаю, **а** тільки смутно, **що** не можеш ти своїм життям до себе дорівнятись (Леся Українка);

б) речення з підрядною структурною основою: Це був не знайомий мені досі душевний стан, **коли**, здається, тіло втрачає вагу **і** ти весь у владі одного почуття (І. Багмут); Те, **що** Василь Земляк створив як повістьяр **і** романіст, увійшло в нашу українську літературу значним **і** дорогоцінним набутком, **і** таким, треба думати, слово письменника залишиться в ній на довгі часи (О. Гончар); Сім смертних гріхів – це найтяжчі гріхи: заздрощі, жадібність, розпуста, ненажерливість, гордощі, лінощі, злість, **яких** не можна спокутувати, **і** за них людина мусить вічно каратися у загробному житті (А. Коваль); Людина повинна займатися в житті тим, **що** найбільше відповідає її нахилам, **а** для цього вона має бути незалежною (З часопису).

Ми вважаємо, що мають рацію деякі чеські лінгвісти (зокрема Й. Грбачек), що сурядність **і** підрядність, хоч **і** є основними типами синтаксичного зв'язку у складних реченнях, не можуть бути рівноправними у поєднанні (обов'язково один із цих типів є визначальним, а інший – супровідним, ускладнюючим). Тобто ускладнені речення з сурядністю та підрядністю, це, по-суті, два типи речень:

1) складносурядне, ускладнене підрядним зв'язком;

2) складнопідрядне, ускладнене сурядним зв'язком. А кількісний принцип тут є лише допоміжним.

У деяких розгорнутих реченнях з сурядністю та підрядністю може бути по декілька сурядних та підрядних частин, що формуються у блоки всередині складної синтаксичної конструкції, пор.: **Важливо не те, що** говорять, **хоч** це теж важливо, **а** як говорять **і** хто говорить (Р. Дідула); **Як** добре знати, **що** тебе веде Твій власний шлях – єдиний із можливих, **Що** легші є, **але** нема ніде **Таких** упертих **і** таких щасливих (Л. Первомайський); **Ніхто** нам не збудує держави, **коли** ми її самі не збудуємо, **і** ніхто з нас не зробить нації, **коли** ми самі нацією не схочемо бути (В. Липинський); **Учитель** просто зобов'язаний не лише учням, **а** й деяким батькам роз'яснити, **що** в мові освічує мате-

ринське начало, **і** жоден син іншого народу не повірить вашій любові до нього, **коли** дізнається, **що** ви зневажаєте рідну матір (Б. Олійник); Гадаю, **що** наше нинішнє нещастя в тому, **що** мало усміхаємось, **а** ми ж веселий народ, **та й** у небо мало дивимось (Р. Дідула); У святій справі добротворення кожний виконує, **що** може, **і** в тому його призначення, **а** діло народжується одне, різними зусиллями створене (Р. Іванчук); Життя на цій землі, під цим благодатним сонцем не переривається, **то** правда, **але** воно щораз починається заново, **і** вся суть, уся заковика віднайденішої істини в тому, **що** починають його інші (Д. Міщенко); Живи днем, **як** учили язичники, стародавні мудреці, **але** вони вкладали не той зміст, **що** теперішні марнотратники життя (Р. Дідула).

Поєднання сурядного та підрядного зв'язку у складних синтаксичних конструкціях зумовлює паралельне вживання в них поряд сурядних та підрядних сполучників чи сполучних слів. Наприклад: Він прокинувся увечері, довго пив чай, **а коли** зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку (Л. Первомайський); Мудрість у тому, **щоб** говорити правдиво **і щоб**, прислухаючись до природи, чинити згідне з нею (Геракліт); - Я не гоню вашого сина, **але поки** йому сонце світить, хай шукає свою долю... (С. Пушик); Мова – то цілюще народне джерело, **і хто** не припаде до нього вустами, той сам всихає від спраги (В. Сухомлинський); Я хотів би до кожного серця хоч би тоненьку ниточку протягнути, **аби** знати, **як** воно б'ється, **що** вам на серце лягло **і чи** болить воно, **чи** йому добре... (С. Пушик).

2. Ускладнені складні речення із сурядним та безсполучниковим зв'язками

Як ми уже зазначали, розрізнення сполучникового та безсполучникового зв'язку та різних відношень, що передаються цими реченнями, дає підстави виділити в окремий різновид ускладнених структур речення вказаного типу. У таких реченнях спостерігаємо найрізноманітніші комбінування структури та семантико-синтаксичних відношень (єднальних, розділових, зіставних, протиставних, умовно-наслідкових, причиново-наслідкових, пояснювальних, з'ясувальних тощо). Вважаємо, що можна виділити серед них два основні типи речень:

1) речення з провідною складносурядною основою, ускладненою безсполучниковістю, як-от: Надворі ще не сіріло, **а** в хаті вже ранок: топилася піч, хазяйка пекла пиріжки з картоплею, старий дід порався, лагодячи чоботи (І. Багмут);

2) речення з провідною основою складного безсполучникового речення, ускладненого сурядністю: Торжествують: він не помилявся, не змочив – ні разу! – подошов, проти вітру – жоден раз! – не пхався, **але** ж він нікуди і не йшов (В. Симоненко); Одначе й тепер є старому відрада: кладу руки на вулик – **і** маю музику, кладу очі на зорі – **і** маю втіху (М. Стельмах); Минула ніч, настав уже й день, **а** ніякого розпорядження ні від кого не поступало (П. Панч); Постановник не осипав Ярославу компліментами, він після роботи тільки потиснув їй руку, **але** цей мовчазний потиск руки був для неї дорожчий за слова (О. Гончар); Гроза пройшла: зітхнули трави, квітки голівки підняли, **і** сонце, тепле і ласкаве, спинило погляд на землі (Олександр Олесь); Так воно дивно на світі: усі люди, **а** життя в

них не однакове (Б. Грінченко); *Усе ще буде, все ще заясніє, І легко стане всі шляхи бороти* (Т. Севернюк); *Можє, ти і великий мудрець, Можє, й справді для інших вірець, Та не смій зневажати людей І заради найвищих ідей* (П. Сингаївський); *Деколи яка поранна птиця перелетить понад верхів'я дерев, деколи серна стрибне в гущавінь, перебираючись до джерельної води, деколи листок зашелестить і впаде – і знов тихо* (Б. Лепкий).

У розгорнутих синтаксичних конструкціях, що складаються з чотирьох і більше предикативних одиниць, буває важко визначити, яка з основ є провідною – складносурядна чи безсполучникова, тобто речення з безсполучниковим та сурядним зв'язком утворюють складні взаємовідношення та взаємопереплетення семантико-синтаксичних відношень. Наприклад: *Тече вода в синє море, та не витікає, шука козак свою долю, а доли немає* (Т. Шевченко); *Можна знайти в природі півтоні, Можна життя спинити на півслові, Але нема в житті напівціни, Але нема в житті напівлюбові* (А. Демиденко); *Вже вечір тіні склав у стоси, за обрій котиться курай, і дальні пахнуть сінокоси, і дальній пахне рідний край* (В. Стус); *Розбите люстро, і мовчать ікони, Тоненька нить до прядива тремтить, На підвіконні яблуко червоне, А юна осінь в чорному стоїть* (Т. Севернюк); *Постановник не осипав Ярославу компліментами, він після роботи тільки потиснув їй руку, але цей мовчазний потиск руки був для неї дорожчий за слова* (О. Гончар); *Вода збивала й змивала жовте й сухе липове листя, ламала відмерле галуззя, кидала його з дерев на твердь; цілі водоспади били з дахів, балконів, ринв – потоками бігли по вулицях, а грім десь ходив за тими водоспадами й хмарами, але блискавки не спалахували й не мигали, лишень гриміло, й прозора дощівка немовби старалася освітити темряву дня* (С. Пушик).

3. Складні ускладнені речення з підрядним та безсполучниковим зв'язками

Визначальною у цьому типі сполучниково-безсполучникових утворень є переважно безсполучниковість. Підрядні частини, що ускладнюють структурну основу складного безсполучникового речення, включаються всередину структури або додаються в кінці, як-от:

Матері забуть не можу, скрізь, на що я тут не гляну – чи на ліс, чи на поляну, – бачу її душу гожу, чую вимову кохану (П. Тичина). *Навесні лівий берег затоплюється водою, вона не сходить і тоді, коли беруться пухнастим листячком верби та вільхи, затоплені тією водою чи не по верхівки* (Є. Гуцало); *Чайки якось хижо кигичуть, злу радість я чую в тім хорі, мов згубу на нас вони кличуть* (Леся Українка); *Я бачив жорстокість: крізь наше село На схід і на захід війна прогриміла, Я бачив, як діють підступність і зло, як мати за кілька хвилин посивіла* (О. Лупій); *Небо по-літньому квітчасте; по небосхилу, де збились у веселий табунець білі хмарки, воно було темно-блакитним* (М. Карплюк); *Вчені висловили припущення: число сім є тією кількістю одиниць для сприймання і запам'ятовування, яке “вкладається” у пам'ять людини найкраще* (З часопису); *А ти подумай, ти помрій, чи день не загубив ти свій, чи доробив, чи докохав, чи людям і землі усе, що міг, віддав*

(Р. Братунь); *Дитина – дзеркало родини; як у краплі води відбивається сонце, так у дітях відбивається моральна чистота матері і батька* (В. Сухомлинський); *Ми українцями росли із ним – не з'яничарився, хто був з Тарасом* (В. Василяшко); *Не заздрю ницим, і духовно вбогим, і хитро ситим в сонній тишині – нехай вони позаздрять тим дорогам, тривогам тим, що суджені мені* (А. Малишко); *Він посміхнувся, води всмак напився і в тишині подумав лиш одно: краплину ту, щоб хліб рясний родився, в пухкій землі тепер знайшло зерно* (В. Бичко).

Рідше провідною (визначальною) в ускладнених складних реченнях є підрядна основа, ускладнена безсполучниковим поєднанням предикативних частин, як-от:

Поезія має ту властивість, що зникнути навіки не може: заакумульована в ній творча енергія не лише не гине, а й має здатність періодично відроджуватися (Є. Маланюк); *Як у нашому селі в крицю вдаряють ковалі, як у небі голубому закурличуть журавлі, – так і знай: не за горами із пахучими вітрами, з солов'їними піснями йде весна по всій землі* (Б. Олійник); *Чогось, коли про мову мова безневинна, себе я карликом вбачаю при горі: сторіччя зводили її в таємній прі з усім тим чароцвітом, чим земля єдина* (І. Мадцинський); *Не люблю ясновидців, отих, що каркають тобі вслід без жодного ризику: повернешся після битви з щитом – привітають; принесуть на щиті – обіллють тебе брудом* (І. Муратов).

Якщо складна синтаксична конструкція з підрядним та безсполучниковим зв'язком складається з чотирьох і більше предикативних одиниць, то вони можуть утворювати декілька блоків зі складними взаємовідношеннями структури та семантики. Порівняймо: *Хай зрідка свято, почесней негусто, Не покарай лиш, доле, словоблудством, Покиль живу* (Г. Тарасюк); *Не прошу любові, ані ласки, Бо любові випрохать не мож – Будь мені, як королева з казки, Що заснула серед срібних рож* (Б. Лепкий); *Коли дивишся у минуле – скинь капелюха, коли у майбутнє – закоти рукави* (Нар. творчість); *Не бійся правди, хоч яка гірка, Прозрінь не бійся, бо вони як ліки* (Л. Костенко); *Поки на світі є горе й тумани – буду увесь, мов роз'ятрена рана, поки планета не знищить стронцій – буде для мене нерадісне сонце* (Т. Мельничук); *Хіба забудеться для мене священна матері любов, її душі тепло щоденне, що зігріває знов і знов, де б я не був, куди б не йшов, вона в трудах завжди зі мною, як сонце з доброю весною* (М. Сингаївський); *У кожного життя зоря своя, Собою ми народжуємо зірку, Аби урешті впасти з неба стрімко, Аби і в мить останню світ сів* (В. Вознюк).

4. Складні ускладнені речення із сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язками

Мінімальною для таких речень є чотирикомпонентна структура. Здебільшого ж такі поєднання є надзвичайно розгалуженими, зі складним переплетенням семантико-синтаксичних відношень, з різними рівнями „зовнішнього” і „внутрішнього” членування. Наприклад: *Сон літньої ночі колись мені снівся, коротка та літня нічка була, і сон був короткий, – він хутко змінився і зник, як на сході зоря розсвіла* (Леся Українка); *І та мелодія не може зацікавити: не раз, як тільки лист од вітру зашумить чи блиснуть*

проти сонця ярі квіти, вона зненацька в думці забринить (Леся Українка); **Коли** заніміє спина, важкими стануть ноги, **а** руки ледве триматимуть кісся, **коли** потом не раз спливеши **і** стане тобі млосно, тоді й оціниши посправжньому труд і справу косаря (Ю. Збанацький); Вільно й широко розляглись зелені поля; не тіснили їх похмурі ліси, не давили високі гори, **і** далеко-далеко сягало око впродовж ланів та невеличких гайків, **що** зеленими вершечками виглядали з ярів та балок (В. Винниченко); Стукнуть у шибку вітри легкокрилі, вдариться пташка **чи** дощ січе, – **мов** української мови хвилі, **мов** під вікном моїм Дніпр тече... (І. Давидков); На пагорбах розсипалися полукипки, теплі ожереди були схожі на чіткі хмари, **що** опустились з небес **і** **які**, **коли** тільки споночіє, сплинуть догори (Є. Гуцало).

Отже, на основі поєднань різних типів синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень будуються досить складні синтаксичні конструкції (складні речення ускладненої структури), що формують розгорнуті висловлювання з різноманітними „ходами” й „переходами” складної думки. Іноді поети використовують таке ускладнене складне речення для тематично завершеного вірша, як-от:

Поволі темнішає поле,
Й до місяця сяє в росі,
Та очі мої вже ніколи
Сльозами не блиснуть красі:
Покинули друзі безсилі
Мене умирати в степу,
Де вітер гойда на могилі
У житі одвічну журбу;
Де сокіл мандрує під небом
Й несе мою волю кудись;
Де серце моє вже над степом
Не здужає крикнути “вернись”.
(Т.Осьмачка)

5. Період як різновид складного ускладненого речення

Досить часто ускладнене складне речення є синтаксичною конструкцією, своєрідною щодо своєї організації, яка відома в публіцистичному і науковому мовленні під назвою „період”. Цей термін грецького походження означає дослівно „рух по колу”. За визначенням А. П. Коваль, період – це „особлива синтаксична конструкція, побудована з гармонійно організованих частин, які, замикаючись у коло, створюють у логічному та інтонаційному плані цілком завершену і своєрідну одиницю мови. З боку змісту період характеризується розгорнутим викладом теми, а з боку форми – впорядкованим розташуванням компонентів і ритмічністю”.

Період вважають стилістичною фігурою синтаксису, визначаючи його як просте ускладнене речення (найчастіше із сурядним рядом словоформ) або багатоконпонентне складне речення, що характеризується єдністю теми, вичерпною повнотою змісту і гармонійністю синтаксичної структури. О. Д. Пономарів називає такі стилістичні властивості періоду, як *музичність*,

ритмічність, синтаксична й змістова завершеність, єдність багатоманітності; стислість, лаконічність; емоційність, експресивність, пристрасність, урочистість, піднесеність.

Більшість дослідників трактує період як різновид речення ритмічної будови з виразною смисловою та інтонаційною двочастинністю. А. М. Галас вважає категоріальними ознаками речення-періоду: 1) смислову і структурно-інтонаційну розчленованість на дві частини при наявності у першій частині однотипних (однорідних) компонентів – членів періоду; 2) смислово-інтонаційне напруження і відносну вичерпність вираження думки; 3) тематичну єдність змісту.

Період – розгорнутий вислів, що за своїм змістом та інтонацією чітко розподіляється на дві частини: перша частина – *засновок* – характеризується нанизуванням однотипних компонентів, наростанням інтонації до місця паузи, за яким починається друга частина – *висновкова*, позначена спадом інтонації. Сміслові відношення між частинами періоду – такі ж, що й між предикативними частинами складного речення, тобто *єднальні, розділові, протиставні, часові, причинові, умовні, допустові* тощо. Проте особливість періоду полягає в тому, що між засновком, що містить декілька однотипних частин, з однотипними семантико-синтаксичними відношеннями (часовими, причиновими, порівняльними, означальними, допустовими тощо), і висновком встановлюються найчастіше зіставно-протиставні чи результативні відношення. Наприклад: *Коли в грудях моїх тривога То затухає, то горить, Коли загублена дорога, А на устах любов тремтить, Коли уся душа тріпоче, Як білий парус на човні, - Тоді рука моя не хоче Пером виводити пісні* (М. Рильський).

Періодові властивий постійний порядок розміщення його частин: перша частина містить у собі ряд (нанизування, перелік) однорідних (однотипних) компонентів, які і за змістом, і граматично залежать від другої частини (висновкової), разом з якою період становить логічно завершену структуру. Наприклад: *Тим часом зовсім звечоріло, груша оповилась тінню, мати ввімкнула надвірну лампочку, щоб падало світло з веранди, щоб краще було видно бесідникам одне одного, – не щодня ж зустрічає людина свого давнього товариша, друга молодості* (О. Гончар); *І хоч часами плутана була моя стежа, і помацки проходу серед страшних шукав я перешход, і помилки робив я неминучі, і сто разів зривався я із кручі, – завжди мене мій рятував народ* (І. Кочерга).

За синтаксичною структурою періоди – складні ускладнені речення – можна поділити на такі типи:

1) ускладнене складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами (з провідною однорідною супірядністю):

І там, де на всьому лежить печать мовчання, де стримані і скарги, і пісні, де здавлені прокльони і ридання, – вість людям подають кайдани голосні (Леся Українка); *У далеких днях, коли небо прибиралося у синявий шовк, коли сонце розходилося блискучим золотом, коли тепло все переймало й розпирало, добувало все, неначе силоміць із землі наверх, – жилося прегарно* (О. Кобилянська); *Як не будуть ці слова квітками, Як не будуть морем і крильми, Як не будуть полем і*

жінками, – Не прийми їх, земле, не прийми (В. Китайгородська); Де немов з бавовни білі хмари, Де стоять, як велетні, чинари, Де не мовкне пісня соловейка, Де вогнем ферганська тюбетейка Прикрашає коси незчисленні, Де співці у вічному натхненні, Де сліди старого Алішера, Де Зухра (по-нашому Венера) Смажить шашлики, розклавши ватру, В центрі міста, в затишку театру, Де у кожнім винограднім гронці Стільки є наснаги, як у сонці, Де, як бубон, сонце золотаве Стелить звук-проміння на отави, Де Тімура мури мармурові Увібрали силу сліз і крові, Де стихає в надвечір'ї спека, Де рясніють зорі Улугбека, Де вода народжується з льоду, Там, де невмирущий дух народу, – Там я був і щастям називаю День узбецького ясного краю (Д. Павличко);

2) ускладнене складне безсполучникове речення:

Не хмара сонце заступила, Не вихор порохом вертить, Не галич чорна поле вкрила, Не буйний вітер се шумить: Се військо йде всіма шляхами, Се ратне брязкотить зброями, В Ардею-город поспіша (І. Котляревський); Скосив, підняв, обмолотив, урятував – честь тобі й хвала, зоставив на землі, притоптав, прикотив колесами, зневажив – ганьба довічна! (П. Загребельний);

3) ускладнене складне речення з безсполучниковим та сурядним зв'язком (з провідною безсполучниковістю):

Уже весна відсвяткувала Свої вишневі весілля, Уже до літнього причала Пливе запліднена земля, Вже колос виник на ячмені, Отож, здавалось би, пора Пісні покинути шалені, Як мудрість каже нам стара, Вже підростуть небавом діти, І їм наступної пори Самим співати і любити Серед рясної гущину, - Проте в сріблястім верболозі Таємні спільники мої, Не підкоривши серця прозі, Співають пізні солов'ї (М Рильський); Кидає пахар на полі плуг із волами, кидає тивовар казани в броварні, кидають шевці, кравці ковалі свою роботу, батьки покидають маленьких дітей, сини – немоцних батьків і матірок, – і всяке манівцем да ночами, степами, тернами, байраками чимчикує на Запорозжжє до Хмельницького (П. Куліш); Ні жайворонка в небі, ні чорногуза в траві, ящірки поснули в землі, цвіркунці позамерзали на смерть, і трави всі сухі, сонце не гріє, тільки високо під хмарами летять останні птахи в вирій, – осінь (Ю. Яновський);

4) ускладнене складне речення з сурядністю та підрядністю (частіше – з провідною підрядністю):

Нехай обдурений я сном, Нехай осміяний без жалю, Нехай замість весни і раю Ридає вітер за вікном, – О хай розвіялися сни, Хай ті ж і сум, і жаль, і муки, – Але я й досі чую звуки Мосі дивної весни (Олександр Олесь); Коли весна рожева прилетить І землю все вбере і завітчає, Коли зелений гай ласкаво зашумить І стоголосо заспіває, Коли весні зрадіє світ увесь і заблещить в щасливій долі, І ти одна в квітках і травах в колі десь, Серед весни, краси і волі Не зможеш більше серце зупинить, Що в грудях буде битись, мов шалене, І скрикнеш, – знай, не долетить Уже твій скрик тоді до мене (Олександр Олесь);

5) ускладнене складне речення з безсполучниковим та підрядним зв'язком:

Я мимоволі думаю про те, Яким потрібно завжди зрілим бути, Яким потрібно завжди юним бути, Яким потрібно простим завжди бути, Яким

складним потрібно завжди бути, Яким потрібно неоднаким бути, Яким неостаточним треба бути, - Щоб люди зрозуміли: це поет! (М. Вінграновський);

б) ускладнене складне речення з сурядним, підрядним та безсполучниковим зв'язком:

Лиш хто любить, терпить, В кім кров живо кипить, В кім надія ще лік, Кого бій ще манить, Людське горе смутить, А добро веселить, – Той цілий чоловік (І. Франко); *Коли ви в місті живете і жити вже немає сили, Коли набридло вам і те, Що вчора ви ще так любили, Коли і ваші лікарі, і ліки їх, і друзі зрадні Говорять вам уже згори, Що допомогти вони безраді, Коли самі ви лишитесь один, покинутий, забутий, І стане круком світ увесь, а небо келихом отрути, - Не все ще втрачено для вас, Ще ліки є на ваші рани...* (Олександр Олесь).

До інтонаційних особливостей періоду належить протиставлення між засновковою та висновковою частинами. Перша частина періоду характеризується наростаючим підвищенням голосу і називається *протазисом*. Друга (заклучна) частина вимовляється із зниженням голосу і називається *аподозисом*. Кінець першої частини вимовляється з найбільшим підвищенням голосу і називається *вершиною* періоду. За вершиною періоду наступає *пауза*, яка актуалізує висновкову частину. На місці паузи ставиться особливий для періоду розділовий знак – **кома і тире**.

Іноді період є надзвичайно розгорнутим реченням і становить самостійний поетичний твір. Наведемо приклад такого речення-періоду із збірки І. Римарука „Діва Обида”:

На тій землі,
де ще почуєш восени троїсті,
де Бог ночує в кожному атеїсті,
де кожна вісті – як останні вісті,
якщо й незлі,
де ветхий міт
живіший од насущної мороки,
де мовчазні сороки і пророки,
де кожен зирить на чотири боки,
як Світовид,
де три свічі
не догорають у малім віконці,
де поріднились бранці й охоронці
та знай панують у своїй сторонці,
де всі ключі
одних дверей
у райський сад не годні одімкнути,
де грішники цураються спокути
й висвистує свої злодійські нути
гіперборей,
на тій землі,
де час, немов чумака, іде поволі,
де честь в неволі, а не на престолі,

де ковалі близького щастя голі,
мов королі,
де срібну креш
на срібняки не проміняє злидень,
якому що не чарка – то й Великдень,
де кожен хутір – сам собі і Відень,
і Лондон теж,
де літня ніч
для поцілунку трохи закоротка,
де в скрині – й мазепинка, і пілотка,
де вірять у ворожку й Полуботка,
і, певна річ,
у віщі сні,
де пагорби – немовби зі святого
Письма – жовтіють солодко і строго,
де жінка не чекає вже нікого:
не йдуть сини,
де всі слова
диктує нам осквернена могила –
і в тому їхня неміч, але й сила,
де знову лютим цвітом закипіла
розрив-трава
в нічній імлі, -
там наші душі стомлені зйдуться,
молитвою, немов плачем, зайдуться
і щезнуть у століттях... а знайдуться
на тій землі.

Отже, аналіз складних синтаксичних конструкцій сучасної української мови засвідчує велику їх різноманітність у плані структурних виявів та формально-семантичної ускладненості. Можна з упевненістю сказати, що вони постійно розвиваються, вдосконалюються й урізноманітнюються. Проте, незважаючи на цю різноманітність, відзначимо, що складні ускладнені речення є окремим типом синтаксичних одиниць, які мають свої правила і закони побудови та чіткі критерії класифікації.